

TOG‘AY MUROD QISSALARIDA FOLKLOR AN‘ANALARI

Muminova Farida Jalilovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

"Ot kishnagan oqshom", "Otamdan qolgan dalalar", "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi", "Oydinda yurgan odamlar" kabi asarlari bilan tanilgan Togay Murod ozbek adabiyotiga milliylik ruhini qaytargan yozuvchilardan hisoblanadi.

Key words: maqol, ibora, matal, doston, qissa, poetik uslub, psixologik munosabatlar;

Tog‘ay Murodning asl ismi Tog‘aymurod Mengnorov bo'lib, u 1948 yili Surxondaryo viloyatining Denov tumanidagi Xo‘jasoat qishlog‘ida dunyoga kelgan. Tog‘ay Murod asarlari millatning yaqin yuz yillikdagi fojiasini beradi, uning asarlarida madaniyatlar toqnashadi, zulmning qiyofasi ochiladi, xo‘rlangan ruh, milliy madaniyat qadimiy ohanglarda tirilib millatga qaytariladi.

Tog‘ay Murod asarlarida songgi yuz yilda ozbek millati boshdan kechirgan fojialarning aniq yaxlit tasavvuri mavjud. Bu tarixiy davrda o‘zbek xalqi qanday yashaganini bu darajada aniq beruvchi boshqa yozuvchini misol keltirish qiyin.

Togay Murod ozbek adabiyotidagi yangilanishni aynan milliylikka asoslanib yaratgani bilan ham ajralib turadi.

Adabiyot tarixiga nazar tashlasak, xalq og‘zaki ijodi sarchashmalaridan oziqlanmagan, ijodiy madad olmagan birorta san‘atkorini uchrata olmaysiz. Biroq bu oziqlanish, madad olish turli ijodkorlarda turlicha shakl va darajada voqe‘ bo‘ladi, uni bir xil qolip va shakllar bilan belgilash qiyin. Masalan, ayrim yozuvchilar ijodida juda yorqin ko‘rinib turadi. Bu xususiyat ijodkorning ertak yoki dostonlar syujeti asosida asarlar yaratishida yoki xalq maqoli va matallaridan foydalanganida emas, balki unda xalqqa xos fikrlash, obraz va epitetlar qo‘llash, qahramon harakterini yaratish, hatto psixologik munosabatlarini berish, qisqasi uning uslubi va manerasida mujassamlashgan bo‘ladi. Bu xildagi ijodkorlarning asarlarida ko‘proq romantikaga moyil ruh hukmron bo‘ladi.

T.Murodning qissalarini bevosita folklordan o‘sib chiqqan, xalq og‘zaki ijodining zamonaviy yozma bir ko‘rinishi deyishimiz mumkin. Negaki, u o‘z qissalarida nafaqat xalq maqollari va matallari, iboralaridan foydalanadi, balki xalqona mushohada yuritadi, bo‘layotgan voqea-hodisalarni xalqona ko‘z bilan ko‘rib, ulardan xalqona xulosalar chiqaradi. Ushbu xil xalqchilik uning asarlarining barcha komponentlariga xos bo‘lib, uning birortasini asar tarkibidan chiqarib, «mana bu unsur faolon folklor asarining falon o‘rnidan olingan, deya ta’kidlab ko‘rsatish qiyin. Ushbu holni T.Murodning birinchi qissasidayoq sezish mumkin. Uning birinchi qissasi «Yulduzlar mangu yonadi» haqida yozuvchi O.Yoqubov «Adabiyot va zamon» to‘plamiga kiritilgan «Davr bilan hamnafas» maqolasida quyidagicha fikr bildiradi: «Sharq yulduzi» jurnalida yosh yozuvchi T.Murodning «Yulduzlar mangu yonadi» qissasi e‘lon qilindi. Qissa hajm jihatdan kichkina, qaxramonlari ham oz. Biroq o‘z oldiga qo‘ygan maqsadni ado etgan. Polvon Bo‘riboy obrazi kitobxonning yodida qoladi. U xalq ichidan chiqqan, elning mardlik, tantilik, olijanoblik xislatlarini o‘zida mujassam etgan qaxramon. Biroq asarda haddan tashqari zichlik,

usulda nasriy ohang to‘la saqlanmagan joylar uchraydi. Ba‘zan qaxramonlar zamindan sal uzilgandek ko‘rinadi. Bundan qat‘i nazar, biz yosh yozuvchi T.Murodni qutlashimiz lozim».

*“Sakrab-sakrab haydaging-a,
maydayo, mayda,
Sakson botmon kelsin-a,
maydayo, mayda,
Yo‘rtib-yo‘rtib haydaging-a,
Maydayo, mayda,
Yuz botmonlar kelsin-a,
Maydayo, mayda”.*

Yuzaki qaralganda ushbu matn oddiygina, jo‘ngina ko‘rinadi. Ularda hech qanday sehru sir yo‘qdek. Biroq Bo‘rining tarjimai holidan xabardor bo‘lgan kitobxon uchun ushbu parcha o‘ziga xos bir qo‘shiq, oshiq yurakning dardlarini o‘zida ifodalagan hazin bir qo‘shiq. Gap shundaki, o‘sha «qiyomatli oshnasi uning ko‘ngli suv ichgan qizga uylangan. Yozuvchi qahramonning «tishlarini tishlariga bos»ganini tasvirlash bilangina uning alamidan o‘quvchini xabardor qiladi. Qolgan barcha yukni matn ohangiga, aniqrog‘i, qahramon nutqining oddiy nasriy bayondan farq qiluvchi jihatlariga yuklaydi.

T.Murod qissada xalq iboralaridan ham o‘rinli foydalanadi. Xususan, Bo‘ri polvon taqdiri hal bo‘ladigan lavha tasviriga bag‘ishlangan sahifalarda bu holat yaqqol seziladi. «Davrada odati bo‘yicha bosh bakovul ro‘parasiga- unga talab qilgan yosh polvonning qabatiga borib o‘tirishi kerak. Biroq qurning o‘rtasiga borib cho‘k tushdi. Bo‘ri polvon o‘zining bu harakati bilan anavi yosh bola bilan yonma-yon o‘tirishga or qilishini bildiradi. Yosh polvonga ko‘rpangga qarab oyoq uzatsangchi, degan qarash qildi».

Matnda ishlatilgan «ko‘rpangga qarab oyoq uzatsang-chi» iborasi qissa qahramonning ayni paytdagi kayfiyatini to‘la va aniq ochishga xizmat qilgan. Bo‘ri polvon Ismoil polvonni mensimasdan qurni aylanib yura boshlaydi. Ozgina fursat o‘tgach, umrida birinchi marta «yulduz sanaydi», ya‘ni o‘sha mensimagan Ismoil polvondan yengilib, kuragi yerga tegadi. Keyingi voqealar ham bizga xalq dostonlarini eslatadi.

Bo‘ri polvon ertasiga uyida ho‘kiz so‘ydirib, katta qozonda polov damlatadi. Xeshu aqrabo, hamsoyalar, qishloqning gapga yetar odamlarini chaqiradi. Davra bilan butunlay xayrlashganini, ya‘ni kurash tushishni butunlay qo‘yganligini e‘lon qiladi. Hamqishloqlarining iltimoslariga qaramay olishuvni butunlay tark etib, ko‘p o‘tmay uylanib oladi. Yozuvchining «Ot kishnagan oqshom» qissasi ham muallif tomonidan folklorga yanada yaqinlashish ro‘y berganligini ko‘rsatadigan asardir. Qissa quyidagi jumla bilan boshlanadi:

«Birodarlar, ko‘rgilik-da, ko‘rgilik! Bir erta uyg‘onib, kallamga qo‘l yugurtirsam, sochlarim orasida yara-chaqa uch beribdi. Parvoyi palak yuraverdim. Onagayam aytmadim».

Keltirilgan matn parchasidan ko‘rinib turibdiki, bu jumalalar xalq dostonlarini baxshilarning bayon usulini eslatadi. Shuning uchun asar bir o‘tirishda o‘qiladi. Asar kitobxonni o‘zi bilan ergashtirib, dashtga yetaklaydi, qaxramonlar bilan qo‘shilib, dashtning sof havosidan to‘yib-to‘yib nafas olgandek, ular bilan qo‘shilib uloq chopgandek bo‘lasiz.

T.Murod hech bir ijodkorga xos bo‘lmagan uslubda qalam tebratadi. Yozuvchi ustozlariga ham taqlid qilmaydi. Dunyoni, uning voqea hodisalarini, kishilar orasidagi munosabatlarini, ularni yuzaga keltiruvchi fikr-o‘ylar, orzu niyatlar, ularning samarasi bo‘lmish his-tuyg‘ularni o‘ziga xos ko‘z bilan,

aniqrog‘i xalq ijodkorlariga xos tarzda ko‘radi va ta‘riflaydi. «Ot kishnagan oqshom» qissasi qahramoni oddiy qishloq yigiti. U o‘zi va tibbiyot xodimlarining e‘tiborsizligi sababli sil bo‘lib qolgan, bunga orlanib, maktabni beshinchi sinfdayoq tashlab ketgan, biroq toza qalb egasi, xalqimizning barcha sara an‘analarini o‘zida mujassam etgan mardona yigit. Asar o‘sha Ziyodulla kal tilidan hikoya qilinadi. Shu tufayli uning xarakteridagi dangallik, halollik, mardlik kabi qirralar asar matnida ham sezilib turadi. Mana, Ziyodulla kalning uylanishi bilan bog‘liq voqealar ifodasi.

«Men baribir shashtimdan qaytmadim. Bosib sovchi qo‘yaberdim. Aytinglar, men hali ot olib, ko‘pkari chopaman, dedim. Noz qilib-qilib oxiri ko‘ndi. To‘y-tomosha bo‘ldi. U mastona-mastona qadam qo‘yib, chimildiqqa kelin bo‘lib kirdi. Men mardona-mardona odim qo‘yib, kuyov bo‘lib kirdim. Bu lavhalar bizga xuddi doston va ertaklardagi manzaralarni eslatadi. Qahramonning voqalardan ta‘sirilanish natijasida jo‘shqin kayfiyatining samarasi sifatida nomayon bo‘layotgan hayajon esa, matnni ertak va dostonlarda farqlantirib, unga originallik baxsh etadi. T.Murodning individual ijodkor sifatidagi uslubini belgilaydigan omil sifatida namoyon bo‘ladi.

T.Murodning ushbu qissasida xalq dostonlaridagi yana bir an‘ana juda ustalik bilan puxta ishlanib asar to‘qimasiga singdirib yuborilgan. «Alpomish» dostonidagi Boychibor, «Go‘ro‘g‘li»dagi G‘irot, G‘irko‘k nomli otlar o‘sha dostonlar qahramonlarining yaqin yo‘ldoshi, turli balolardan o‘z egalarini asrab qoluvchi, egasining barcha g‘am-tashvishlari, quvonchlarini his qiluvchi jonivorlar sifatida aks ettiriladi. «Ot kishnagan oqshom»dagi Ziyodulla kalning oti Tarlon ham xuddi shu otlar singari qissa qahramonlarining tayanchi va hamdard do‘sti sifatida talqin qilinadi. Mana, yozuvchining ot haqidagi Ziyodulla kal tilidan bergan ta‘rifi: «Dunyoda nima ko‘p, to‘rt oyoqli jonivor ko‘p!... To‘rt oyoqli jonivorni ot qilishning o‘zi bo‘lmaydi. Dumli hayvonni odamga el qilish, barchaning-da qo‘lidan kelmaydi!

T.Murod otni shu qadar mehr bilan ta‘riflaydiki, adib qo‘shiq aytayotibdi, deb o‘ylaysiz. Adib ko‘ngli kitobxon ko‘ngliga ko‘chib o‘tadi. Ot minib, adirlarda yeldek uchgingiz, ot yollarini silagingiz keladi.

Xulosa qilib aytganda, T.Murodning barcha qissalarida folklordan foydalanish, uning materiallarini qayta ishlash yozuvchining ijodiy uslubini belgilovchi bir omil sifatida ko‘zga tashalandi.

Ko‘rinadiki, T.Murod folklor materiallaridan shunchaki, asarning yengil o‘qimishini ta‘minlovchi, boshqacha aytadigan bo‘lsak, qissalarning xalqchilligini ta‘minlash uchun foydalanmaydi. T.Murod boshqa adiblardan farqli o‘laroq kitobxon ko‘z oldida folklordan foydalanuvchi adib emas, balki bevosita folklor asarini yaratuvchi ijodkor sifatida gavdalanadi. Ya‘ni u folklordan asar shaklini yuzaga keltirishdagina emas, balki mazmunni maydonga keltirishda ham ustalik bilan foydalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tog‘ay Murod. «Otamdan qolgan dalalar». Toshkent. «Sharq», 1998.
2. Tog‘ay Murod. «Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi». Toshkent. «Sharq», 2001.
3. Hozirgi o‘zbek adabiyotining milliy o‘ziga xosligi. Toshkent, «Fan» 1984.
4. Qo‘shjonov M. Ijod mas‘uliyati. Toshkent, «Fan». 1981.
5. Karimov N, Nazarov B., Normatov U., Mamajonov S., Sharafiddinov O.
6. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, «O‘qituvchi». 1999.

7. Tog‘ay Murod - Vikipediya

https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tog%CA%BBay_Murod